

מקושרים

גיליון שבועי בענייני כוונת וביאורי תיבות התפילה מתוך אוצרות סידורים ומחזורים מתיבתא

גיליון י"ד

פרשת וארא | תשפ"ה

התפילה בפרשה

אמרי שפר ממאורי האומה

"ויאמר משה לפרעה התפאר עלי למתי אעתיך... ויאמר למחר ויאמר פךךךך למען תדע פי אין פה אלקינו" (ה - ו). פרעה הרשע ראה כי לא כצורנו צורם, כי אראה שאם בא ח"ו איזה צרה על איש ישראל והוא מתפלל להשי"ת הוא נענה תיכף ונחלץ מצרה נפשו. וכן מבואר בספרים הקדושים שאם אדם מתפלל על איזה דבר בלב שלם עד שמעורר את רחמי וחסדיו הגדולים אי נמתקין הדינים והישועה קרובה לבוא תיכף בגמ' תפילתו.

לכן נתחכם אותו רשע ואמר בלבו אני אומר לו שיתפלל היום שיכרתו למחר ובוזו אדע אם הוא נביא אמת ונאמן ביתו של הקדוש ברוך הוא, דהיינו אם אראה שיסורו היום בודאי אין זה בשביל חשיבותו של משה, רק שנסתלקו הדינים על ידי

ויאני תפילתי

צדיקים ועבודת התפילה - בראי הפרשה

הפונדק המיתולוגי, זה שאנו מכירים מספרוני הילדים ומעשיות הבעל שם טוב ותלמידיו, לא היה בהכרח רק נקודת מפגש בין שני עולמות שתהום פעורה ביניהם - צדיקי עליון לעומת סיכורים סרוחים ובתוכם פונדקאי תמים וישר דרך.

עם כל הרצון הטוב והניחוח הנוסטלגי שבדבר, לא כל יהודי שבא בשערי הפונדקים דאז היה בדיוק יהודי של צורה, ולא כל סיסטואציה שאירעה בו ראיה להירשם לדורות כמעשה רב שיש ללמוד ממנו.

כך גם היה עם אותה קבוצת סוחרים, אשר לצד היותם בני אברהם יצחק ויעקב ונשמתם חצובה ממקור עליון, טרדות הקיום ושמא גם בורות נוסח אותם ימים שפיעו באופן מכריע על הליכותיהם, וכל מגמתם היתה להתקדם, לנצל את זמנם את תום ולהספיק להגיע ליריד בזמן כדי לכלכל את ביתם ברווח.

איך ניתן לנצל את הזמן במקסימום האפשרי? פשוט וקל, אם כי מועז. מצמצמים את נפח התפילה, דוחסים כמות מלל מרבית בפרק הזמן הקצר ביותר ומניחים להברות בלתי הנירות להתגלגל מהפה במעין בליל קולות שניתן אולי לשלות ממנו מילה ברורה או שתיים.

שברי מילים, משפטים קטועים והמהומים מרובים נשמעו מפי בני החבורה, מבטים חפוזים נשלחו לשעון ומדי פעם אף נהמה שקטה מצד אחד ממשתתפי המנין כלפי החון האיטי לטעמו, הביאו לכך שבתוך דקות ספורות הסתיים הטקס המחייב - והמעיק מבחינתם, של התפילה במנין.

הרה"ק ר' לוי יצחק מברדיטשוב ז"ע, סנגורם של ישראל, נכח בפונדק באותה העת וזה לא מצא חן בעיניו, כלל וכלל לא.

כבר אמר מי שאמר, אחד מגדולי ישראל, כי בעוד שלדורות נחקקה דמותו של הרה"ק מברדיטשוב כדמות רחומה שרק לימדה טוב על ישראל, אולם אין ספק כי את חובתו המוסרית והפכה תופיך את עמיתך לא זנח. אדרבה, הוא היה מוכיח ומתקן פרצות, מעיר היכן שצריך, ורק כלפי שמיא ובפנייתו התמה לבויר העולם היה מוצא את כל אותם נימוקים ותירוצים אשר באו ללמד טוב על ישראל.

ניגש אפוא הרבי למתפללים, מתוך מטרה להחכים וללמדם דעת, להקנות להם את הערך המרומם הנקרא 'תפילה' ולהביא לידי כך שלהבא יידעו עד כמה כל מילה שווה, כמה חיבור רוחני יש בכל תפילה.

זכנך גחן צמני גיגננחש פניו של הרבי היו תמות וההברות יצאו מפיו בביטחון, 'מכטקעה יכגד ממפט' המשיך ושבר את אוזנם.

המבטים התמהים והגבות שהורמו שידרו לו שעדיין חסר כאן הסבר.

אהה, בהחלט הואיל להסביר, 'לחמגדיב חט גפסע'.

'מה הרבי רוצה מאיתנו, למען ה' העז אי מי מבני החבורה לשאול בחשש.

'לא הייתי מספיק ברור?' הרבי תהה, בירר בתום.

הלה אישר בניד ראש כי אכן, דבריו של הרבי המשך בעמוד הבא

תפלתו כדרך שמתקלין על ידי תפילת איש אחר. אבל אם לא יסורו עד למחר כמו שאני אומר לו, אזי בודאי השי"ת עושה רצונו בשביל חשיבותו, כמו המלך שעושה רצון אוהבו אפילו בדבר שאינו רגיל לעשות בשביל אחר. ומשה השיב לו: 'כךךךך למען תדע פי אין פה אלקינו' שעושה רצון יראיו וכן יעשה בשבילי (שפתי צדיקים).

ויצא משה מעם פרעה ויעתר אל ה' (ה - ו). שמעתי מפי מורי זקני ז"ל [החיידושי הרי"ם ז"ע] על מה שכתוב בהמכות אחר כך 'ויעתר משה', ויצעק' כו'. כי על ידי המכות נפתחו עשרה לשונות של תפלה. וכל הצרות שעברו על אבותינו במצרים היה כדי לבוא לבחינת התפלה. כמ"ש חז"ל שהיה חביב צעקתם לפניו יתברך במרום...

וכמו כן יש יציאת מצרים בכל יום, והיא הכנה לתפלה. לכן בכל יום יצרו של אדם מתגבר. וכן סמיכת גאולה לתפלה הוא כנ"ל, שעל ידי יציאת מצרים נפתח הפה (שפת אמת).

צהר לתיבה

הארת מושגים ומנחים בתפילה

והוא רחום (האריך)

לימי שני וחמישי משמעות מיוחדת, לא רק בנוגע לקריאת התורה כתקנתה אלא אף במישור העמוק יותר, וכלשון חז"ל אודות ימים אלו (שבת קכט, ב): "שבת דין של מעלה ושל מטה שווין כאחד". בנוסף, בימים אלה על משה רבנו למרום - בחמישי עלה לקבל את הלוחות ובשני שלאחריו ירד ונתנן לישראל, והרי הם נקבעו לדורות כימי רצון.

בימים אלה נהגו ישראל להוסיף, כחלק מתפילת 'תחנון' הלא היא 'נפילת אפיים', נוסח ארוך הפותח ב'פסוק (תהלים עה, לח): 'והוא רחום וכפר עון ולא ישחית וְהַרְבֵּה הָשִׁיב אָפּוֹ וְלֹא יַעֲרִי כַל תַּחֲנוּן'. וכך אכן נפסק להלכה (א"ח קלד, א), ונאמר כי אדם שאינו אומר תפילה זו הרי הוא פורץ גדר.

מעניין לציין כי הגם שישנם מנהגים חלוקים בנוגע לעצם אמירת תחנון מדי יום והאם ראוי להזכיר י"ג מידות בימים שבשגרה - נידון נרחב בפוסקים המשפיע על מנהגי העדות השונות, אכן בענין תוספת קטעי התפילה הייעודיים לימי שני וחמישי אין כמעט קהילה אשר אינה נוהגת בכך, ולעתים אף ללא תלות באמירת תחנון אלא כתפילה בפני עצמה.

יסודה של תפילה זו רם וקדום, וכך מובא בספר המנהיג לרבי אברהם הירחי (סימן סח), וכן הוא בשינויים קלים בכלבו יח): "שמעתי שיסודוהו שלוש זקנים על ספינת גלות ירושלים, שהגיעה לממשלת הגמון אחד. ויאמר לבחנם בכבשן האש כחנניה מישאל ועזריה, אם הם מזרע ישראל, ונתן להם זמן שלוש יום. לסוף הזמן חלם אחד מהן מקרא שכתוב בו תריץ פ' ותלתא 'לא' [פעמיים כי' ושלש פעמים 'לא'], ולא ידע מה הואי [ולא ידע מה כוונת הדברים]. אמרו לו שלוש הזקנים, זה הפסוק (ישעיהו מג, ב): 'פי יבטער בפיים אמתך אני ויבטרו לא יטפסוף פי תלך כמו אש לא תפן הולכה הלא תבער בך'. הלא הבטיחך הצור בזה הפסוק. מיד נכנס באש ונחלק לשלושה חלקים, ונכנסו אליו שלוש הזקנים, ויסדו 'הוא רחום', והשני 'אנא מלך רחום וחנון', והשלישי 'אין כמוך רחום וחנון'."

שלוש קטעי תפילה אלה, למעשה, התחברו יחדיו ונוצקו לתוך תבנית אחת של תפילה ארוכה, וכל אחד מהם פותח ב'רחום' ומסיים ב'רחום' כמוכא בראשונים [אם כי ברוב סידורי זמננו אין הדבר מדויק בנוגע לכל

שלושת הקטעים, אולם בסידורים קדומים כדוגמת סידור היעב"ץ מובא הנוסח המקורי התואם עובדה זו].

אודות אופן אמירת תפילה זו מצאנו כמה דגשים והוראות הייחודיים לתפילה זו (ש"ע שם ובמש"ב ועוד). ראשית, יש לאומרו מעומד, ולדעות מסוימות הביטוי 'פורץ גדר' (ראה לעיל) נאמר לא רק לגבי מי שאינו אומר כלל, אלא אף לגבי מי שאומרו אך לא מעומד. בנוסף, נחלקו המחבר והרמ"א האם יש לאומרו בקול רם דווקא, או שמא אדרבה יש לאומרו בלחש - משום שלשיטת אלה נתקנה תפילה זו כנגד תפילת שמונה עשרה.

ברכת אלקי נשמה

כחלק מסדר השכמת הבוקר, תיקנו חז"ל (ברכות ס, ב) כי בעת שמתעורר האדם משנתו בבוקרו של יום, עליו לומר ברכה מיוחדת וזו לשונה: "אלקיי, נשמה נשמתך בי שהורה אתה בראתה, אמת יצרתה, אמת נפחתה בי, ואתה משמרה בקרבך, ואתה עתיד לטלה ממני, ולהחיה בי לעתיד לבוא". עד כאן הכרה בכך שהנשמה הינה פיקודן מאת השי"ת ברוב טובו, ומכאן ממשיכה הברכה בשבח והודיה: "כל זמן שהנשמה בקרבך מודה אני לפניך ה' אלקי ואלקיי אבותי, רבון כל המעשים אדון כל הנשמות. ברוך אתה ה', המחיה וְנִשְׁמוֹת לְקַרְנֵי מַתִּים".

ברכה זו אינה פותחת ב'ברוך'. יש הסוברים כי הסיבה לכך היא מהותה - ברכת השבח, ואילו לדעות אחרות אין היא פותחת ב'ברוך' משום שהיא ברכה הסמוכה לחברתה - ברכת 'אשר יצר' (ראה מש"ב א"ח ו ס"ב).

סיבה זו האחרונה - כי זוהי ברכה הסמוכה לחברתה, תואמת היטב את דעת הגאון מוילנא כי ברכה זו מהווה מעין השלמה לברכת אשר יצר, היות וזו האחרונה נתקנה כנגד פלאי הבריאה שטבע הבורא יתברך בגוף האדם, ואילו ברכה זו מכוננת כלפי אלה שבנשמה.

עם זאת, ישנם סידורים בהם אין קיימת סמיכות זו כלל, אלא מפסיקות ברכות התורה בין אלה שתי הברכות.

כמה פרטי דינים ישנם גבי אמירת ברכה זו. כך למשל כתבו חלק מהפוסקים (פרי חדש נח ועוד, הובא במש"ב) כי במידה ולא אמר אדם ברכה זו - אין לאומרה אחר תפילת שמונה עשרה, שהרי הזכיר בברכת 'גבורות' שבשמו"ע את ענין תחיית המתים. אמנם אחרים (שערי תשובה ועוד) חולקים על כך, וסוברים כי יש לחלק בין הברכה העוסקת בהשבת הנשמה לאדם מדי בקר - לבין שבח אודות תחיית המתים לעתיד לבוא.

כך גם קיים נידון בפוסקים לגבי אמירתה לאחר שינה במהלך היום, ולחילופין אמירתה לאחר לילה בו לא ישן האדם כלל.

כל צורב צעיר, מבקש ה' בתחילת דרכו והמתאבק בעפר רגליהם של מאורי הדורות וגדולי החסידות, יודע זה מכבר כי עבודת התפילה אינה רק אמצעי להשגת המטרות הגשמיות, כאן בעולם החומרי. אדרבה, מצאנו לא אחת שהתבטאו רבותינו הקדושים תלמידי הבעל שם טוב ותלמידיהם לדורות, כי מהות התפילה זכה ונעלית בהרבה, עניינה טמיר וגבוה מעל גבוה, וכל כולה אמורה להיות קודש קודשים - ייחול ותחינה על הגדלת כבודו יתברך ותפירתו בעולם, חיבור לצער השכינה בגלותה וציפייה ליום בו יהיה ה' אחד ושמו אחד.

כיצד אם כן יכול להתייחס אדם מן השורה, ואף כזה שכבר עשה את צעדיו הראשונים בעבודת הבורא היינו בעל השגה כלשהי, אולם טרם התעלה למדרגת הראשונים כמלאכים ובצקלוננו הוא עדיין צורך אי אלו בקשות גשמיות, שטחיות? האם עליו להרפות מכך, לשמוט את ראשו בבושה ולגנוז את השיחה הטהורה כל כך עם בוראו? לוותר על החמדה הגנוזה והמתנה הנפלאה ששמה 'תפילה', אך ורק משום שאיננו אווזו בדרגה זו?

הרה"ק ר' משה חיים אפרים מסדליקוב ז"ע, נכדו חביבו של מרן אור שבעת הימים הבעל שם טוב, מבחיר בספרו 'דגל מחנה אפרים' (בפרשתנו ד"ה עור י"ל) כי אין הדבר כך. גם לנו, פשוטי עם ומוטטי ההשגה, יש במה להיאחז בגשנתו לעבודת התפילה.

התורה הקדושה, כידוע, נדרשת בשבעים פנים ורובדים לאין מספר, החל בדרך הפשט וכלה בסודות פנימיות התורה, אולם לא זו בלבד שהיא נדרשת באופנים שונים, אלא שהדרך בה היא נדרשת מתאימה לכל דור כפי מצבו הרוחני ובהתאם לירידת הדורות. 'דור דור ודורושי' אמרו חז"ל (סנהדרין לח, ב), וכך גם דרשותיו והחיבור של כל ייחודי לתורה הקדושה על רבדיה השונים והעמוקים.

זאת על פי האמור בזהר הקדוש (ח"ג, ע"ג, א) כי התורה הקדושה כולה הינה שמונתו של הקב"ה, וכבר הובא בספרים קדמוניים כי השם המפורש ניתן להיידרש בכל דור ודור, לפי בחינתם של צדיקי הדור ובהתאם לדרגתם של אנשי הדור. על פי הקדמה זו מבאר ה'דגל מחנה אפרים' הפלא ופלא את הנאמר בפרשתנו למשה רבנו מפי הגבורה (ו, ה): **"וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת נְאֻמְךָ בְּנִי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר מִצְרַיִם מֵעַבְדִים אֲתָם וְאָכַרְתָּ אֶת בְּרִיתִי"**.

ראשית מקדים הוא ומביא את השמע מוקנו הקדוש מרן הבעל שם טוב, כי הצדיקים שבכל דור הינם 'שלוחי דמטרונתא', היינו: שלוחי כנסת ישראל הגבירה והמלכה, הלא היא השכינה הקדושה.

אי לכך ובהתאם לשיחות זו שהוטלה על הצדיקים משמים, כשהיתה השכינה שרויה בצער - או אז התבטא הדבר באמצעות גרימת צער גשמי לצדיק, כדי שיבין כי יש חסרון כלשהו שעליו לתקן, ובתפילתו יתקן את הנדרש ויסייע בכיכול לשכינה הקדושה להיגאל מצערה. כשיעשה זאת - ממילא יסור ממנו הצער הגשמי, שהרי זו כל מטרות.

בחינה זו רמוזה, מסביר ה'דגל', בפסוק זה: **"וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת נְאֻמְךָ בְּנִי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר מִצְרַיִם מֵעַבְדִים אֲתָם"** - 'נְאֻמְךָ' ר"ת: 'א-ל, נָא קָרְבָּנוּ'. היינו הצדיקים מתפללים למען השכינה המכונה 'תשועה', השרויה בגלות מרה ונמשכת ורחוקה ממקום משכנה.

וכיצד נזכרים הצדיקים באותו צער שחוה השכינה הקדושה? 'אֲשֶׁר מִצְרַיִם מֵעַבְדִים אֲתָם', על ידי הייסורים הבאים על הצדיקים, הם אלה שמזכירם להם כי השכינה בייצר ועליהם להתפלל לגאולתה השלימה. אכן, מסייג ה'דגל' ואומר: והנה כך היה נדרש הפסוק לפי עניות דעתי בימי בעל שם זללה"ה ואנשי דורו, שהיו בזה המדרגה שלא להתפלל כלל על חסרון של עצמו רק על חסרון השכינה בכיכול כניל.

'עתה לפי דורותינו כך נדרש לפי עניות דעתי זה הפסוק, על פי הנ"ל שראשי תיבות 'אֲשֶׁר מִצְרַיִם מֵעַבְדִים אֲתָם' הוא: 'א-ל, נָא קָרְבָּנוּ' ו'תשועה' סתם 'תשועה' כל אחד לפי מה שצריך לו. והוא הצעקה עצמה 'אֲשֶׁר מִצְרַיִם מֵעַבְדִים אֲתָם' וצועקים עבור עצמם, ואף על פי כן לגודל רחמי וחסדי של ה' יתברך שהוא רחמי גו רחמי [רחמים לפנים מרחמים] הוא מקבל אפילו תפילה וצעקה עבור עצמם, עד כאן דבריו. על פי זה מוסיף הרה"ק מסדליקוב ומבאר את תחילת הפסוק: 'וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי', תיבות הנראות על פניהן מיתרות לכאורה. אלא מלמדת אותנו התורה במילים אלה, כי אף במידה ויהודי מתפלל לאלוקיו על צרכיו החומריים גרידא, ללא שיש לתפילתו זיקה לצער השכינה ואין בקוצר שכלו ומיעוט השגתו להתפלל עבור כך, מכל מקום שומע זאת הקב"ה!

לסיום מבאר ה'דגל' מדוע אכן כך הדבר, ואיך ייתכן שתפילה שאיננה בתכלית השלימות הנעלית תפעל כראוי. על כך הוא כותב דברים מבהילים: 'אף שהם אינם שומעים ואינם מבינים זה כלל, ואינם במדרגה זו שלא לבקש כלל על עצמו רק עבור השכינה הקדושה, אבל אני שמעתי זה, כדאיאת שכל ההרגשות שבאדם - החיות הוא המרגיש, והחיות הוא משרש חיות לכל החיים, ואני שומע ומרגיש בכיכול צער השכינה הקדושה'.

אדם מתפלל, וחושב לתומו שבקשתנו מתמצה בכך שהוא מזכיר את ענייניו הגשמיים וצרכיו הפרטיים, אולם לאמיתו של דבר כלולה בתפילתו בקשה ותחינה להרמת קרן השכינה ולקוממה מעפר, להשיבה מגלותה ולגאול אותה מצערה. האדם אכן אינו מודע לכך, אולם לפני השי"ת הטוב ומטיב עולה תפילה פנימית זו והיא הגורמת לכך שיענה האדם בתפילתו ויזכה למילוי משאלותיו הגשמיות אף הן.

מאוצרותיו ושיחותיו של הגאון רבי מנחם מנדל פומרנץ שליט"א

המשך מעמוד קודם

סומונים ואינם נהירים דיים.

'ולא זה מה שאמרת להשי"ת לפני שעה קלה?! התוכחה היתה נוקבת, חודרת כליות.

הסוחרים שמעו, סברו וקיבלו על עצמם שלא לשוב לכסלה עוד, אלא לתת לתפילה את ההתייחסות הראויה ולהשקיע בה את מיטב כוונתם, במתינות ומתוך חיבור. אולם אז קם אחד מהם, 'סנגור' בפני עצמו, ופנה לרבי כשאלה.

'האם אָב אינו מבין את המהומיו של התינוק?' השאלה היתה במקום, דברים של טעם. לא יפלא אפוא כי קיבל הרבי את הדברים, והיה בכך משום לימוד זכות עצום על ישראל.

'וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לִפְנֵי ה' הֲאֵין עָרַל שְׁפָתַי וְאֵין יִשְׁמַע אֱלֹהֵי פְרִיעָה' (ו, ל), טען משה רבנו לפני הקב"ה. אולם יש לשים לב לעובדה הפשוטה הבאה - הוא אכן הסיק כי ערלות שפתו מנמנע מפרעה להטות אוזן לדבריו, אולם עם השי"ת שוחח משה רבנו כְּדָבָר בן אל אביו, כשאין לו אף שמוץ של ספק כי העובדה שהוא ערל שפתיים לא תפריע כהוא זה.

אבא, מסתבר, מבין היטב את בנו בכל מצב.

לצד זאת עלינו להיזהר ולעשו הכל כדי להימנע מכך, כי כפי שהוסיף לימים המגיד הבלתי-נשכח ר' שלום שברדון זצ"ל - כשמדובר בתינוק המקרקר להנאתו, זה תמוד ומתוק וכן - האב והאם גם מבינים אותו.

אולם אם חלילה מדובר באדם בוגר, כזה שכבר היה אמור לדעת זה מכבר להציג את דבריו בשפה ברורה, או אז מה רבה הבושה אם יגעעע כתינוק ויברבר כאילום...

קרבת אלוקים
לאורם של גדולי הדורות

'זושה מודה לך על התיאבון' היה מציין הרה"ק ר' זושה מאניפולי ז"ע בפשטות, בתמימות, כל אימת שהיה הרעב תוקף אותו. 'זושה מבקש אוכל' היה מציין כשנוקק לכך, פונה לקונו ומתבטא לפניו כבן לפני אביו, 'זושה מודה לך על המזון, על השתייה' וכן הלאה, משל היה פעוט רך בשנים המביט באביו ואין לו ספק בכך שימלא משאלותיו על הצד הטוב ביותר.

'זושה מבקש אוכל?' תהה לעצמו המשמש, זה שהיה מכניס לפניו את מנת המזון הצנועה שהספיקה ככדי לקיים את גופו לעבודת הבורא. 'זושה מודה לך על המזון?!' התמיהה הפכה לטרוניה של ממש.

'מי הוא המגיש לפניו את האוכל מדי יום?' שאל רטורית, 'הבה נראה מה יקרה במידה ולא אגיש לו את מזוני, מה יקרה אז'.

אמר, ועשה. באותו יום מצא המשמש אמתלה כלשהי, נמנע מלהגיש את מנת האוכל לצדיק, תוך שהוא נחוש להוכיח את טענתו: 'לא יקבל הצדיק את מזוני - עד שיבקש זאת ממי שאכן נותן לו זאת מדי יום'.

הסוחר העשיר שנקלע לאניפולי באותו יום, לא נפל שם בטעות.

הוא היה בדרכו אל היריד, בצרוורו סכום עתק ובצקלוננו מנה גדושה של גאוה ועליונות השמורים לאנשים במעמדו, ואת פניו הועיד אל צדיק הדור אשר שהה באניפולי. ברכת הצדיק, שיער וצדק, יש בה כדי לחולל נפלאות ולהביא

את הברכה לביתו ולעסקיו.

צעד לו הסוחר ברחובה של עיר, מפלס את דרכו בין טיפות הגשם הכבדות ומדלג בזהירות מעל השלוליות העכורות. לשם כך הוצבו ברחוב, ממש מעל השלוליות שקונו פה ושם, קורות עץ כבדות ורחבות ששימשו מעין גשר. הגיע האיש לגשר מאולתר כזה, והנה אך הניח את כף רגלו עליו - ומולו צועד בסך יהודי צנום ומנוך קומה הנראה כמייצג את שפלת העם, מבקש אף הוא לחצות את השלולית.

מרפק הצטרף לאגרוף, הכתף תרמה את חלקה וכל אלה יחד ביטאו באופן אלים למדי את גסות הרוח של העשיר. הוא הדף את ההֶלֶךְ הור היישר אל השלולית, ממשיך בדרכו כלא-היה.

כשסיפר אודות כך לבעל אכסנייתו, תוך שהוא מוסיף תיאור ציני ומשעשע על מראשו של הנהדף האומלל, נחרד בעל האכסניה ויילפת בחלחלה. תיאור ההֶלֶךְ האלמוני היה נשמע לו מוכר מדי, נשגב מדי.

'הלא פגעת בקדוש ישראל' הודיעו, 'עליך לגשת אל הרבי תיכף ומיד, להעתיך לפניו כי יסלח לך ויעביר על מידותיו עבורך, ומי ייתן ובכך תהיה לך כפרה!' הלה, גביר כמו גביר, בקי היה בגינונים כאלה ואחרים והיטיב לדעת כיצד לפייס. תשורה שאינה צנועה כלל הוכנה על ידו, כוללת מיני מגדים ערוכים בטוב טעם ולצידם קנקן משקה חם, והוא נטל את הכבודה ופסע ברגליים כושלות אל הרבי.

'זושה מבקש אוכל' ציין הרבי כמנהגו מדי יום, והנה מוגשת לו מנה מכובדת בהרבה מזו של כל יום, הוכחה ניצחת לטעותו של המשמש, כמו גם לעוצמת קרבת האלקים בה ניתן הצדיק.

פנינה לשבת
מבית מדרשם של רבותיו

"וַיִּצְא מֹשֶׁה וְאֶהְרֹן מֵעַם פְּרָעָה וַיִּצְעַק מֹשֶׁה אֶל ה' עַל דָּבַר הַצְּפַרְדְּעִים אֲשֶׁר שָׁם לִפְרִיעָה" (ח, ה).

יש לעמוד על נקודה מעניינת הקיימת אך ורק במכת הצפרדעים. מכה זו הינה היחידה בה נאמר: **'וַיִּצְעַק מֹשֶׁה אֶל ה' עַל דָּבַר הַצְּפַרְדְּעִים'**, בשונה משאר המכות בהן לא מצאנו בתפילת משה התייחסות מפורשת למכה המסוימת עליה התפלל. במה התייחדה דווקא מכת צפרדע בה מצאנו התייחסות שכזו?

ביאור מתוק מדבש העניק לכך הרה"ק ר' קלונימוס קלמן בעל 'מאור ושמש' ז"ע, בהקדם דברי חז"ל (ליקוט שמעוני תהלים רמו תתפט): **"אמרו על דוד המלך בשעה שסיים ספר תהלים זחה דעתו עליו, אמר לפניו רבש"ע, כלום יש דבר בעולם שאמר שירה כמותי, נודמננה לו**

צפרדע אחת אמרה לו אל תזוז דעתך עליך שאני אומרת שירה יותר ממך, ועל כל שירה ושירה שאני אומרת, אני ממשלה עליה שלשת אלפים משל".

והנה דרשו חז"ל (פסחים גג, ב) כי הצפרדעים במצרים מסרו נפשם למיתה על קידוש ה' בכניסתם לתנורים, ופשוט שכשעשו זאת היה מלא ליבם שיר ושבח לבורא עולם, שהרי כוחה של הצפרדע כאמור הינו בהודיה לקב"ה, ועל אחת כמה וכמה כשהיא במדרגה נשגבת זו של מסירת נפש על קידוש שמו יתברך.

פרעה הרשע, מצידו, מלבד עצם המכה שהפריעה לו וטרדה את מנוחתו, עוד נקעה נפשו בכל אותן שירות, תשבחות וזמירות שהיללו צפרדעים אלה להשי"ת ברגעים אלה. בזה לא הייתה מסוגלת נפשו השכלה לעמוד! וזהו 'על דָּבַר הַצְּפַרְדְּעִים', מלשון דיבור. על כך התפלל משה רבנו, לבקשת פרעה, כי יביא הקב"ה לכך שתסתיים המכה ויחדלו צפרדעים אלה מלשורר להשי"ת.

הלכה ופשרה

נידון בפרשה בענייני תפילה

פרישת כפיים בתפילה

רבי אלעזר אזכרי (תרי"ג מצוות עשה ה, ג) מבהיר כי ישנו הבדל בין שלושת הברכות הראשונות ושלושת האחרונות שבשמונה-עשרה, אשר הן ברכות שבה, לבין ברכות האמצע המוגדרות כבקשת צרכים. באלו האחרונות בלבד, לדברי ה'חרדים', יש לפרוש כפיים. רבי יאיר בכרך (מקור חיים צה, ג) דווקא מצדד שלא לעשות כן כלל בימינו, וזו לשונו: 'ולעניות דעתי שנתבטל למיעוט ידיעתנו, קוצר המשיג ועומק המושג, כי הפורש כפיו צריך לכוון בו ענינים נפלאים וסודות עמוקים'. על זו הדרך כתב גם היעב"ץ בסידור 'בית יעקב' (ד, ה), כי הנהגה זו ראויה אך ורק לאנשים גדולים בדורות קודמים. הגאון ר' עקיבא איגר (גילוי שו"ע אר"ח סי' פט) מנמק זאת בטענה שונה ומעניינת: 'מה שאין אנו מתפללים בפרישת כפיים כמו שמצינו במקרא... היינו כיון דעכשיו האומות עושים כן'.

בתפילת משה רבנו על הפסקת מכת ברד נאמר (ט, לו): 'וַיֵּצֵא מֹשֶׁה מֵעַם פְּרִיעָה אֶת הַעֵיִר וַיִּפְרֹשׂ כַּפָּיו אֶל ה' וַיִּחַדְלוּ הַקָּלוֹת וַהֲבִירָה וּמָטָר לֹא נָתַתְּ אֲרָצָה'.

ביטוי זה - פרישת כפיים בתפילה לפני הקב"ה, מצאנו כמותו כמה וכמה פעמים בתנ"ך, ונראה בבירור כי אכן היתה זו בעבר הנהגה בסיסית שיש לנהוג בתפילה, כשם אנו נוהגים - לשם דוגמה, להצמיד רגליים בתפילת שמונה עשרה זכר למלאכים.

למעשה בימינו כמעט ואין מקובל לנהוג כן, למעט בפוסקים מסוימים ובמקצת קהילות, ועל כך תמהו גדולי הדורות (שו"ת באר שבע סי' עא ועוד): על מה ולמה נגרע חלקה של הנהגה קדומה זו, שפסקה כמעט לחלוטין במרוצת הדורות? על כך מצאנו כמה וכמה תשובות, לצד התייחסות לנושא שאינה שוללת את ההנהגה הזו בפועל כי אם תוחמת אותה למקומות מסוימים.

לשכנני תדרשו

עולמוס, דרישה וחקירה בנושא התפילה

קבעו חכמינו ז"ל בגמרא (ברכות כא, ב): 'אמר רב אדא בר אבהו, מניין שאין היחיד אומר קדושה, שנאמר (ויקרא כב, לב): 'וַיִּקְרָא שְׁתֵּי פְתוּחַ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל', כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה'.

ממשיכה הגמרא ומלמדת אותנו כי הלימוד מתבסס על 'גזירה שווה' בין המילה 'תוף' שנאמרה כאן, לבין זו שנאמרה בעדת קרח (במדבר טו, כא): 'הִקְדַּלְתוּ מִתּוֹךְ הַעֲדָה הַזֹּאת', וכשם ש'עדה' היינו עשרה בני אדם [זה עצמו נדרש מלשון זו הנאמרת במרגלים, אשר בניכוי יהושע וכלב היו עשרה (ע"י סנהדרין ב, א)], כך גם לגבי קדושת שמו יתברך נדרשים עשרה.

הלכה זו מצטרפת לאמרות חז"ל המפליגות בגודל מעלת מנין אנשים וכוחה הגדול של תפילה בציבור, כדוגמת (אבות ג, ו): 'עשרה שיושבי ועוסקין בתורה שכינה שריה בנינים' ומאמר חז"ל (ברכות ה, א) אודות כך 'שאיין הקדוש ברוך הוא מואס בתפלתן של רבים'.

[אגב, המושג 'מנין' שאוב מכך שבהצטרפות עשרה אנשים - הרי הם נעמדים למנין, היינו - נמנים ומגיעים לסך עשרה אנשים יחידו. מטבע לשון זה השתרש ונתפש כשם-עצם 'יעדה', אשר היא במקורה המילה המתאימה יתור].

יחד עם זאת חובה להבדיל וליצור אבחנה ברורה בין מעלת הציבור, קרי: עשרה אנשים, אשר היא כשלעצמה שייכת אף בלימוד תורה, לדוגמה, ולא בהכרח בתפילה וכיוצא בזה, לבין החובה לקיים מצוות מסוימות או לומר דברים מסוימים אך ורק כאשר משתתפים בכך עשרה אנשים ומעלה.

כמו כן יש לתת את הדעת לכך שחובה זו, במקרים מסוימים, תקפה רק במקרים מסוימים, גם כאשר מדובר בפעולה דומה, וכפי שנראה להלן.

בנוגע למצבים המחייבים מנין אנשים, קיימת רשימה די מצומצמת. בין הדברים ניתן למנות קדיש, קדושה וברכו; ברכת כהנים וקריאת התורה; וכן גם שבע ברכות.

בנוסף, תפילת שמונה עשרה - ככל שמדובר בחזרת הש"ץ, מחייבת אף היא מנין, וכך גם זימון על המזון - אם כי הינו אפשרי כבר בהשתתפות שלשה אנשים, אולם על מנת לברך בתוספת שם

מילתא חדת"א

עניני תפילה מלוקט מדברות קדשו ותורתו של האדמו"ר רבי דוד חי אביחצירא שליט"א

תפילה כראוי

בפרישת ואֲתַחַנֵּן, כתוב בתורתנו הקדושה לאמר (דברים ד, ט): 'וּבִקְשֶׁתֶם מִשָּׁם אֶת ה' אֱלֹהֵי וּמִצֵּאתָ כִּי תִדְרָשׁוּ בְּכָל לְבַבְךָ וּבְכָל נַפְשֶׁךָ. הִלְשׁוֹן כִּי תִדְרָשׁוּ הַמּוֹבָא בְּפִסּוּק נִרְאָה לְכַאוּרָה מִיָּתֵר, שֶׁהֵרִי כָּבֵד אָמַר בְּתַחֲלָה 'וּבִקְשֶׁתֶם' וּמָה צִרְךָ יֵשׁ לְהִזְכִּיר שׁוֹב כִּי תִדְרָשׁוּ מֵה שֶׁנִּרְאָה כְּכֶפֶל לְשׁוֹן.

הַסֵּבֵר נִפְלָא מִצֵּאנוּ לְכָךְ פְּנִינִים פְּתוּת (פר' ואתחנן ד"ה ובקשתם) הַמְבָאָר שֶׁהַפְּסוּק מִדְבַר בְּעֵינֵי הַבְּקֵשָׁה מֵה' לְפִנּוֹת לְתַפְלָה רְאוּיָה, וְכִפִּי שֶׁמְבַקֵּשׁ הַמְתַּפְּלֵל לְפָנֵי תַפְלַת הַעֲמִידָה 'ה' שְׁפָתַי תִּפְתַּח וּפִי יִגִּיד תְּהִלָּתְךָ' (תהלים נא יז), כִּי יֵשׁ לְאָדָם לְבַקֵּשׁ מֵה' שְׁתִּהֵי הַתַּפְלָה שֶׁנִּרְאָה בְּפִי וְיִהְיֶה לְבוּ מוֹכֵן לְגִשְׁת לְפָנָיו יִתְבַּרַךְ וְכָךְ תִּקְבַּל תַּפְלָתוֹ, וְכֵן כָּאן תַּחֲלַת הַבְּקֵשָׁה מֵאֵת ה' הִיא עַל זֶה עֲצֵמוֹ שֶׁיִּזְכַּל לְהַתְּפַל לְפָנָיו וְעַל זֶה נִאֶמַר 'וּמִצֵּאתָ' שֶׁנֶּעֱנִים לוֹ בְּזֶה שִׁיחָה לֹא הִיִּלְכַת לְהַתְּפַל אֲזַי בְּנִדְאֵי תִקְבַּל תַּפְלָתוֹ וְיִתְמַלֵּא מְבַקְשׁוֹ כִּי אֲזַי יִתְפַּלל כְּרָאוּי וְיִדְרָשׁוּ בְּכָל לְבָבוֹ וּנְפִשׁוֹ.

וּבְמִקּוֹם אַחֵר (שם ד"ה ואתחנן) כָּתַב שֶׁזֶהוּ מֵה שֶׁאָמַר דָּוִד הַמֶּלֶךְ ע"ה 'אֲנִי קְרָאתִיךָ כִּי תַעֲנֵנִי א-ל הַט אֲזַנְךָ לִי שִׁמְעֵ אֲמַרְתִּי' (תהלים יז א), כִּינֵן שֶׁזֶה עֲצֵמוֹ מֵה שֶׁאֲנִי קְרָאתִיךָ הוּא בְּעִזְרַתְךָ כִּי תַעֲנֵנִי א-ל' שֶׁאֲזַכַּל לְהַתְּפַל לְפָנֶיךָ עַל כֵּן הַט אֲזַנְךָ לִי שִׁמְעֵ אֲמַרְתִּי. וְכֵן מְבָאָר הַפְּסוּק 'וְיִהְיֶה טָרְם יְקָרְאוּ וְאֲנִי אֶעֱנֶה' (ישעיה סה כד), שֶׁצִּרְךָ מַעֲנָה מִיָּחַד מִן הַשָּׁמַיִם שֶׁתִּהְיֶה הַתַּפְלָה שֶׁנִּרְאָה בְּפִה טָרְם קוֹרְאִים אֶל ה' וּמְדַבְּרִים בְּתַפְלָה.

עוד עמדו המפרשים מדוע החל לדבר בלשון רבים 'ובקשתם' וסיים בלשון יחיד 'ומצאתי', ונאמר זהו פמה אפנים, והרב אור החיים ע"ה תרץ בפשטות שלא דבר הכתוב אלא בהוה, כיון שרבים הם המבקשים הלא בפעל זכרים לזה רק יחיד סגולה, כי כפי למצוא את ה' בימי הגלות צריך התעצמות גדול ולא כל אדם זוכה.

פרשה למעשה

הלכות תפילה לאור הפרשה

בדברי משה רבנו לפרעה הרשע, אמר לו (ח, כג): 'דַּרְךָ שְׁלֹשֶׁת יָמִים גֵּלְךָ בַּפִּיזְבָר וּבְחִבּוֹנוֹ לְה' אֱלֹהֶינוּ פֶּאֶשֶׁר יֵאמַר אֱלֹהֵינוּ'.

אם כי היתה כוונתו, כידוע, להטעות את פרעה בציווי הקב"ה, אולם עצם התוכנית לזבווח להשי"ת כעבור שלשה ימי נדודים, מסבה את תשומת הלב להלכה הבאה, לנוכח הקשר ההדוק בין עבודת הקרבנות לעבודת התפילה, כפי שלימדונו חז"ל (ברכות כ, ב) כי התפילות [לדעה אחת] נתקנו כנגד הקרבנות.

כך נאמר בגמרא (עירובין סה, א): "אמר רבי אלעזר, הבא מן הדרך אל יתפלל שלשה ימים... אבוא דשמואל, כי אתי באורחא לא מצלי לתלת יומי [נהג כן למעשה, וכשכא מן הדרך היה נמנע מלהתפלל במשך שלשה ימים]".

למעשה לא נפסק כן להלכה, ותלו זאת הפוסקים בעובדה שלמרבית הצער אין מכוונים בני אדם בתפילתם כדורות הקודמים, מה שאינו מצדיק הימנעות מתפילה לתועלת הכוונה בה, וכפי שכתב המחבר בשלחן ערוך (אר"ח צה, ב): "לא יתפלל במקום שיש דבר שמבטל כוונתו, ולא בשעה המבטלת כוונתו. ועכשיו אין אנו נוהרין בכל זה, מפני שאין אנו מכוונים כל כך בתפילה".

יחד עם זאת, בהחלט ישנה התייחסות הלכתית בדברי הפוסקים למצבים שונים המטרידים את האדם ומסיח את דעתו מלהתפלל.

המשנה ברורה כותב (שם ס"ק ו-ז): "ופשוט דמכל מקום כשרוצה לעמוד להתפלל מתוך כעס וכדומה, יראֵה להסיר מתחילה המחשבות המטרידות אותו", וכן הביא בשם הלבוש: "אף על גב שאין אנו מכוונים, מכל מקום מה דאפשר לעשות עושין, על כן אין להתפלל בבית שיש שם שער חדש או מי דבש וכל שכן ריח רע מעופש קצת".

חזקיהו המלך, מהמלכים הכשרים והצדיקים שעמדו בישראל, חלה ונטה למות, זאת כעונש על כך שלא נשא אשה ועבר בכך על מצות התורה (בראשית א, כח): "פרו ורבו".

אודות כך מסופר בנביא (מלכים ב כ, א - ו) ומובא בהרחבה בגמרא (ברכות י, א).

על מנת להתרות בו כי הוא חוטא בכך וכי הוא עומד למות בשל כך, נמסרה נבואת תוכחה זו לישעיהו בן אמוץ הנביא כדי שיאמרה לחזקיהו, ולאחר דין ודברים בנוגע לשאלה מי אמור להתייצב לפני מי, עשה הקב"ה פשרה בכך שהחלה את חזקיהו וציווה על ישיעהו לבקרו, ובהזדמנות זו למסור לו את דברי הנבואה.

כשמוע חזקיהו את דברי התוכחה, הצטדק בכך שראה ברוח הקודש כי ייצאו ממנו בנינים שאינם מהוגנים [כפי שאכס אירע לבסוף - יצאו ממנו רבשקה ומנשה, עיי"ש], ואילו ישעיהו מצידו לא קיבל זאת, בטענה כי אל לו להתערב בחשבונות שמים, אלא מוטל עליו לקיים את מצוות התורה בתמימות.

ניסה חזקיהו מצידו להציע לו את עצמו כשידוך לבתו, ושמה זכות שני הצדיקים יעמדו להם כדי לזכות בבנים צדיקים, אולם ישעיהו דבק בעמדתו, כי נגזרה על חזקיהו הגזירה למות.

ממשיכה הגמרא ומספרת כי חזקיהו לא נכנע לגורלו: "אמר ליה, בן אמוץ, כלה נבואתך וצא! כך מקובלני מבית אבי אבא - אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם, אל ימנע עצמו מן הרחמים".

תיכף לאחר מכן מובאת תפילתו של חזקיהו: "ויִסַּב אֶת פְּנֵי אֵל הַקִּיר וַיִּתְפַּלֵּל אֶל ה' לֵאמֹר: אֲנִי ה' זָכַר נָא אֶת אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנֶיךָ בְּאֶמֶת וּבְלִבָּב שְׁלֵם וְהִטּוֹב בְּעֵינֶיךָ עֲשִׂיתִי וַיִּכְרַח חֲזַקְיָהוּ בְּכִי גְדוֹל".

מובא בחז"ל כי התפלל חזקיהו 'מקירות לבו', ולדעה מסוימת הזכיר את מעשיה הטובים של האשה השונמית שאירחה את אלישע בעשותה 'עליית קיר קטנה', ומכח זאת הוסיף להזכיר את זכות זקנו שלמה המלך אשר עשה עשרת מונים בבניית בית המקדש.

תפילתו אכן נענתה, כמובא בהמשך: "ויִהִי שְׁעָרָהּ לֹא יָצָא... וַדָּבַר ה' הִיָּה אֵלָיו לֵאמֹר: שׁוּב וְאֶמְרָתְךָ אֶל חֲזַקְיָהוּ... שְׁמַעְתִּי אֶת תְּפִלָּתְךָ רִאִיתִי אֶת דְּמַעְתְּךָ הִנְנִי רִפָּא לָךְ".

אחד הפיוטים הקדושים והמקובלים ביותר בתפוצות ישראל, פיוט המלהיב את הלבבות לאהבת ה' ודביקות בו, הינו 'דיד נפש', אותו חיבר המקובל האלקי רבי אלעזר אזכרי.

בקרב עדות רבות נכלל הפיוט בזמירות לשבת קודש, באחרות הוא נאמר לפני מנחה וקבלת שבת, וישנם מקומות הנוהגים לאומרו דבר יומו קודם התפילה, היות והתלהבות זו לאהבתו ה' המתעוררת מכח אמירת הפיוט, הלא היא בכלל ההכנה לעבודת התפילה. הפיוט מובא בספרו של רבי אלעזר אזכרי, לאחר הקדמה בה הוא כותב כך (מצוות לא תעשה פרק ז): "וכתבנו שאחד מן הענפים היקרים שבהתלהבות החשק ישיר האוהב שיר ידידות לפניו לכן אשים לפניך קצת שירי אהבה אשר שרנו בשמחה בחברת חברים מקשיבים".

לאחר מכן הוא מביא ארבעה פיוטים פרי עטו, וזהו השני מתוכם, אותו הוא מכנה: "בקשה אחרת על היחוד וחשק האהבה מיוסדת על ארבעה אותיות שבשם". ואכן, מבנה הפיוט מבוסס על שם הוי"ה, לפי הסדר הבא: 'דיד, הדור, ותיק, הגלה'. על פי המחבר, כפי שכתב בספרו וכך גם נמצא בכתב ידו, יש לחזור בכל קטע על השורה האחרונה פעם נוספת.

ראוי לציין כי בנוסח המקובל כיום במרבית סידורי אשכנז, קיימים שינויים מהותיים לעומת נוסח הפיוט כפי שהוא מובא בספר חרדים. אף נמצא כתב יד של רבי אלעזר אזכרי עצמו עם נוסח הפיוט, והוא תואם את זה שבספרו ושונה משמעותית מהמובא בסידורים אלה.

יד ושם

פסוקי שמות הטמון בהם

פנחס

"פֶּלֶס וּמֵאֲזֹנֵי מִשְׁפַּט לֵה' מַעֲשֵׂהוּ כָּל אַבְנֵי כִּיס" (משלי טז, יא).

מאזניים יש לו, לקדוש ברוך הוא - מלמדנו המלבי"ם, ועל פיהם הוא נוהג בכל באי עולם. בכף אחת מונחים מעשיו של כל אדם, הטובים וגם הליפך, ואילו ברעותה נמצא כל השפע האלקי ולצידו הצדק השאוב ממידת הדין.

וזו דרכו של עולם, כפי שבני האדם מתנהגים, הן ככלל והן כל אחד לעצמו, כך הנהגתו יתברך בעולמו, והרי זה כמאזניים הפעילות ללא הרף, כף אחת מושפעת מרעותה.

הפלא ופלא

שאלות וחיידות בנבכי התפילה

תשובות מגילון קודם
פר' שמות:
תשובה ב.

שם הזוכה בגיליון פר' וישב:
הרב צבי סלובס, בני ברק

בפסוק הנאמר בפסוקי דזמרא:
"אל תבעתו בנדיבים בן אדם
שאין לו תשובה" -
מהי המשמעות במילים 'שאין
לו תשובה'?

- א) אף את עצמו אין ביכולת האדם להושיע בעת צרה.
- ב) גם כשבשר ודם מושיע - אין זה בכוחו אלא מהשי"ת.
- ג) אין תוקף לתשובתו, שאין תשובת בשר ודם נמשכת ומחזיקה.

את 'מזמור לתודה' אנו חותמים בפסוק: 'כי טוב ה' לעולם חסדו ועד דר ודר אמונתו'.
האם תדע מהו ההבדל בין 'חסדו' ל'אמונתו'?

- א) 'חסדו' זהו החסד בהווה - בעולם הזה, ואילו 'אמונתו' היא ההבטחה לעתיד לבוא.
- ב) 'חסדו' היינו ההנהגה הניסית, ואלו 'אמונתו' זו ההנהגה הקבועה שבדרך הטבע.
- ג) שתי התשובות נכונות.

נאמר בתפילה, בפסוקי דזמרא:
"ארומך ה' כי דליתני ולא שמחת איבי לי".
פירוש המילה 'דליתני' יכול להתפרש בכמה דרכים. התדע מהו הנכון?

- א) משכת אותי מתהום השפלות, מלשון 'לדלות' מים מבור.
- ב) רוממת והגבתה אותי, 'להדלות' היינו להגביה ולנשא.
- ג) הראית לי כי אני אין ואפס והנני תלוי רק בך, מלשון 'דל ואביון'.

לתתרון החיידות יש לעיין בהרחבה בסידור המבואר ובמדוריו מבית מתיבתא.

פתרונות יש לשלוח עד יום רביעי הקרוב

לכתובת מייל: m028039999@gmail.com

או בפקס 02-5385689 או ב'גדרים פלוס' - באר ישראל

על מנת להשתתף בהגרלה: 1. יש לציין כתובת מדויקת וטלפון. 2. לציין בראש הדף עבור חידון 'מקושרים'. 3. בני חו"ל מתבקשים לכתוב כתובת (אדרסס) בארץ ישראל למקרה של זכיה, שישלח לשם.

בין שולחי התשובות תערך הגרלה על סידור מתיבתא (או על ספר אחר הקיים במלאי כפי שיקולי המערכת).

